

Федір Проданюк

Національно-культурна політика гетьмана П. Скоропадського

У статті проаналізовано основні напрямки національно-культурної політики Української держави гетьмана П. Скоропадського. Звернено увагу на розвиток середньої та вищої освіти, а також на відкриття Академії наук України

The article analyzes the main trends of national and cultural policy of the Ukrainian Statesman – Hetman P. Skoropadsky. The attention is paid to the development of the Ukrainian secondary and higher education as well as the opening of the Ukraine Academy of Sciences.

Вивчення досвіду правління гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) має важливе значення для сучасного державного будівництва. Адже усвідомлення основних положень його національно-культурної політики, безсумнівно, допомогло б керівництву України у розв'язанні багатьох проблем сьогодення, відвернуло б небезпеку повторення гірких помилок та трагічних прорахунків.

Дослідження національно-культурної політики держави гетьмана Павла Скоропадського, крім практичного, має й важливе наукове значення. Воно дає змогу висвітлити невідомі і маловідомі сторінки діяльності гетьманського уряду.

Враховуючи актуальність, наукове, політичне та практичне значення проблеми, недостатнє її вивчення, можливість опрацювання архівних матеріалів, дослідник поставив собі за мету комплексно, на основі узагальнення і критичного осмислення всіх доступних джерел і матеріалів розкрити основні напрямки національно-культурної політики Української держави та діяльність керівництва Гетьманату у царині культури.

Здійснення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: розглянути недостатньо висвітлені проблеми національно-культурного будівництва Гетьманату; з'ясувати особливості розвитку національної освіти та науки в період правління Павла Скоропадського.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що автор ввів до наукового обігу широке коло архівних документів, які містять новий фактичний матеріал.

3 травня 1918 р. міністром народної освіти гетьман затвердив М. Василенка – відомого історика права, громадського і політичного діяча, професора, дійсного члена НТШ й багатьох інших наукових товариств. Перед керівництвом міністерства було поставлено завдання виробити чітку програму національно-культурного будівництва. При цьому першочерговим стало розв'язання позиції П. Скоропадського та його уряду щодо розвитку української культури. Адже лідери національних партій звинуватили гетьмана в тому, що до Ради міністрів ввійшли вороги України. Тому 10 травня 1918 р. з'явилася «Заява гетьманського уряду», яка проголошувала необхідність захисту національної культури [3, с. 2].

Особистий приклад у реалізації цих намірів показав сам П. Скоропадський, який перейшов на спілкування рідною мовою. Поряд з цим, він почав навчати українській мові своїх дітей. Підписані ним документи виходили лише державною мовою. Нею гетьман користувався й під час виступів перед населенням. Перед чиновниками державного рангу він поставив вимогу через три місяці вільно володіти українською мовою.

П. Скоропадський прагнув до побудови громадянської, а не національної держави. Тому гетьман негативно відносився до прийнятого Центральною Радою закону про національно-персональну автономію. Він критично оцінив діяльність трьох національних міністерств УНР: польських, російських та єврейських справ. Керівництво Гетьманату мало також передбачити можливість збіль-

шення цих міністерств, адже друга стаття цього законопроекту надавала права автономії й білорусам, чехам, молдаванам, німцям, грекам та болгарам. Отже, в Україні могли виникнути десять національних міністерств, при яких мали існувати Національні Союзи названих етнічних груп [5, с. 201].

Стримано ставився П. Скоропадський й до десятої та дев'ятої статей цього закону, які визнавали Національні Союзи державними органами. Тому 9 липня 1918 р. гетьман припиняє дію законодавчого акту Центральної Ради про національно-персональну автономію [4, с. 2].

Гетьман та міністерство народної освіти не відступили від розпочатого Радою курсу українізації системи освіти в Україні, але змінили тактику впровадження його в життя. Вони прекрасно розуміли неможливість швидкої та суцільної українізації системи освіти. Тому вирішили діяти в українськомовному селі та російськомовному місті диференційовано. Замість конфронтації з батьківськими комітетами та педагогами уряд прийняв рішення про відкриття поряд з російськими школами та гімназіями українських. Це дало можливість досягнути у цій справі відчутних успіхів. Тільки у травні 1918 р. засновано близько 50 нових українських шкіл [2, арк. 82].

В системі освіти гетьманський уряд зберіг інститут губернських комісарів, що були введені ще Центральною Радою у червні – листопаді 1917 р. Аналогічні посади існували і у повітах. Саме на з'їзді губернських та повітових комісарів у освітніх справах, що проходив у липні 1918 р., ухвалено основні напрямки діяльності міністерства народної освіти Української держави. Вони включали в себе такі положення: всі вищі початкові школи слід українізувати; підготовчі і перші класи всіх державних шкіл слід українізувати протягом 1918–1919 навчального року; нові державні школи тільки українські; там, де українські гімназії не мають власного приміщення, а заняття в них проходять у приміщеннях існуючих навчальних закладів, ці гімназії мають отримати рівні права власності; всі вчителі повинні мати спеціальну підготовку та вільно володіти українською мовою; необхідність якнайшвидшої українізації діловодства державних шкіл. Делегати з'їзду внесли також пропозицію включити для вивчення в навчальних закладах Української держави історію та географію України, як окремих дисциплін [2, арк. 46].

Гетьман та його уряд прихильно зустріли названі пропозиції. 3 серпня 1918 р. П. Скоропадський затвердив закон «Про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України у всіх середніх школах» [2, арк. 69].

Робота по підготовці педагогічних кадрів дала можливість завершити українізацію близько 5,4 тисяч початкових шкіл України. Міністерство створило розгалужену мережу пунктів ліквідації неписьменності серед дорослого населення держави. Її ядром стали лекторські школи та курси.

Значну роботу проводив гетьманський уряд по українізації гімназій. Якщо за часів Центральної Ради у Києві було лише три українські приватні гімназії, які у 1918 р. пе-

рейшли на державний кошт, то наприкінці гетьманської доби їх по всій Україні налічувалося вже близько 150.

Завершення українізації школи вимагало значної кількості вчителів, які б вільно володіли державною мовою. Тому у травні 1918 р. М. Василенко затвердив план організації курсів українознавства для педагогів. Вони були поділені на три типи: лекторські, для вчителів середніх та вищих початкових шкіл і викладачів нижчих початкових навчальних закладів. Їх центрами стали міста Київ, Харків, Полтава, Одеса та Катеринослав. Організація курсів дала можливість міністерству народної освіти перепідготувати значну частину вчителів. Адже тільки з 10 червня по 11 липня 1918 р. на курсах українознавства навчалися близько 300 слухачів. Поряд з цим, М. Василенко звернувся до керівництва «Просвіти» та професійних учительських спілок з проханням направити на посади вчителів українознавства національну інтелігенцію, а також допомогти у кадровому забезпеченні лекторських пунктів вивчення української мови. Завдяки отриманій підтримці такі центри відкрилися не лише у всіх губернських містах держави, але й на українських етнографічних землях: Вороніжчині, Курщині, Холмщині та інших територіях. 7 вересня 1918 р. міністр народної освіти М. Василенко підписав циркулярне розпорядження «Про обов'язкове введення українознавства в програми іспитів на титул вчителів початкових шкіл».

6 серпня 1918 р. П. Скоропадський затвердив закон «Про об'єднання до одного типу нижчих початкових шкіл, про зміну їх штатів та про побільшення державної допомоги школам», яким фактично було завершено створення єдиного типу початкової школи. Були об'єднані однокласні та двоокласні сільські школи, а також парафіяльні початкові школи. Поряд з цим, всі вчителі цих шкіл були зрівняні в службових правах та у грошовому утриманні. Єдиним типом початкової школи стали навчальні заклади, що діяли на основі Статуту початкових шкіл від 25 травня 1874 р. Крім цього, держава виділила кошти на матеріальну підтримку вчителів початкових шкіл. Їм було збільшено надбавку за кожних 5 років служби до 120 крб. У серпні Рада міністрів виділила значні кошти на дошкільне виховання та позашкільну освіту. На ці потреби було направлено близько 6 млн. крб.

Особливу увагу міністерство народної освіти та П. Скоропадський приділяли становленню вищої школи. Цю роботу розпочала Центральна Рада, яка поряд з існуючими в Києві вищими навчальними закладами, заснувала Перший український народний університет. Подібні навчальні заклади були відкриті й в інших містах України. Через брак коштів Рада залишила їх без належної матеріальної підтримки. Ситуація значно змінилася за правління П. Скоропадського, який 17 серпня 1918 р. приймає рішення про перетворення Першого українського народного університету в державний, а 22 жовтня відкрився Другий український державний університет у Кам'янці-Подільському. Гетьман дав добро на відкриття нових навчальних закладів: Українського державного електротехнічного інституту, Київського географічного інституту, Одеського вищого міжнародного інституту, Катеринославські вищі жіночі курси перетворено в університет, Одеські вищі жіночі курси – в жіночий медичний інститут. У Ніжині відкрито історико-філологічний інститут, а в Одесі – інститут для підготовки муніципальних діячів.

Міністерство народної освіти засновує ряд вищих навчальних закладів для національних меншин України. Зокрема, Єврейського приватного інституту. У всіх інститутах

та університетах Української держави студенти вивчали українознавство [1, арк. 60–62].

Особливу увагу міністерство народної освіти приділяло створенню Української Академії наук (УАН). За ініціативою М. Василенка при міністерстві народної освіти було сформовано дві комісії: для розробки законопроекту по створенню УАН та у справах вищої школи і наукових закладів. Організаторами заснування УАН стали міністр М. Василенко та відомий вчений В. Вернадський. Вони критикували концепцію М. Грушевського за якою академія мала бути асоціацією вчених, де б розвивалися переважно гуманітарні знання. Тому УАН вони створюють як державну установу, в якій проводилися б дослідження у всіх галузях. Опубліковані документи та архівні матеріали показують, що ідея створення академії набуває конкретних форм завдяки позиції П. Скоропадського [6, с. 58–117]. 14 листопада 1918 р. він затвердив ухвалений Радою міністрів «Закон про заснування Української Академії наук». У цей же день гетьман видав наказ про затвердження першого складу академії з 12 дійсних членів. На першому засіданні УАН обрано голову-президента В. Вернадського та її неодмінного секретаря А. Кримського. Цього ж дня П. Скоропадський затвердив керівництво Академії наук.

Поряд зі створенням Академії міністерство народної освіти засновує Національну бібліотеку Української держави у Києві, яка мала стати книгозбірнею всесвітнього типу. Гетьман був одним із ініціаторів утворення «Фонду національної бібліотеки» та виділив для його потреб понад 1 млн. крб. Значну кількість цих грошей мали направити на створення при бібліотеці спеціального відділу «Україніка», де мала бути зосереджена література про Україну та український народ. 29 жовтня міністр освіти направив циркуляр до вищих навчальних закладів з вимогою надіслати до новоутвореної бібліотеки дублікати всіх рідкісних книг та другі примірники наявної на місцях друкованої продукції.

Характеристика основних напрямків діяльності гетьманського уряду у царині культурного життя та освіти показує її спорідненість і спадкоємність з політикою Центральної Ради. Адже перед міністерством народної освіти Української держави стояло завдання розвитку рідної мови, створення національних освітніх закладів, збільшення обсягів видавництва українських газет, журналів, художньої та навчальної літератури, розвиток бібліотечної справи, науки, музичного й образотворчого мистецтва тощо. Аналогічні проблеми намагалася вирішити й Центральна Рада. Зокрема, значну увагу вона приділяла відродженню української мови. Це завдання було першочерговим для керівництва України тому, що колоніальна політика царського уряду не сприяла вивченню рідної мови.

Особлива увага приділялася друкуванню українських підручників, яких за правління П. Скоропадського вийшло з друку декілька мільйонів примірників. Всі витрати фінансувалися з державного бюджету. Міністерство народної освіти піклувалося перепідготовкою вчителів та вивченням ними державної мови. Значних успіхів у національно-культурному будівництві вдалося досягти завдяки копіткій праці М. Василенка, П. Стебницького, В. Науменка, Д. Дорошенка та багатьох інших діячів України. Найвищим же досягненням гетьманського уряду стало заснування 14 листопада 1918 р. Української Академії наук.

Пріоритетне публічно правове становище в Українській державі належало православної церкві. Однак її устрій не задовольняв національно-культурних потреб україн-

ської громадськості. Виходячи з цього, основним завданням міністерства сповідань стало сприяння організаційному оформленню Української автокефальної церкви. Рада міністрів змогла переконати делегатів Всеукраїнського Церковного Собору прийняти рішення про автономний статус православної церкви в Україні.

Таким чином, діяльність гетьмана та його уряду у царині національно-культурної політики відзначалася плано-мірністю і проводилася у загальному контексті завдань зміцнення незалежності України. Її характерною рисою було те, що Українська держава мала формуватися як громадянська, а не національна країна. Одним із основних завдань міністерства народної освіти стало завершення українізації освітніх закладів України. Початкові

школи уряд перевів на українську мову викладання. Середні міські гімназії залишилися російськомовними, але в них, як обов'язкові для вивчення, запроваджено державну мову та українознавчі дисципліни. Всі нові гімназії затривувалися лише як українські. Аналогічного підходу дотримувався гетьманський уряд і в галузі вищої освіти.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201, оп. 1, спр. 595. 2. ЦДАВО України. – Ф. 2201, оп. 1, спр. 596. 3. Державний вісник. – 1918. – № 1. – 16 травня. 4. Державний вісник. – 1918. – № 23. – 18 липня. 5. *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр.: у 2-х т. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – Т. 2. Українська Гетьманська держава. – 424 с. 6. Історія Академії наук 1918–1923. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – 376 с.

Олена Тверитникова

Визначальні тенденції розвитку вищої електротехнічної освіти в Україні (перша половина ХХ ст.)

Детально досліджено основні етапи зародження і розвитку інженерної електротехнічної освіти в Україні у світовому контексті. Висвітлено роль і внесок українських вчених у розвиток світової електротехнічної науки.

The main stages of formation and development of electrical engineering as scientific and educational discipline in the world context are investigated in full. The role of the Ukrainian scientists and their investment in world development of electrotechnical science are illuminated.

Все більшої ваги у світі, як інформаційна і технологічна база діяльності людей, набуває вища освіта. Майбутнє держави залежить від того, наскільки освіченою стане нація. Життя потребує знання, а воно потребує сучасної освіти. Завданням сьогодення є створення умов для процесу модернізації вищої освіти. Нагальним стає пошук нових структур організації наукової і навчальної роботи, форм взаємодії вищих навчальних закладів і наукових установ з промисловими підприємствами. Усе це продиктовано зростанням вимог до рівня фахової підготовки спеціалістів і наукових кадрів електротехнічного напрямку. Тому проведення аналізу історичного досвіду накопичення наукових знань у минулі періоди історії має важливе значення для вдосконалення системи освіти і науки. За останні три сторіччя система вищої технічної освіти увібрала в себе найкращі традиції провідних інженерних шкіл Європи. У статті поставлено мету шляхом узагальнення джерел і архівних документів показати деякі аспекти особливості зародження і становлення інженерної електротехнічної освіти і зробити порівняльний аналіз зародження і розвитку інженерної освіти в Європі і Україні.

Чільне місце в розвитку електротехнічної галузі як науки і як складової електротехнічної промисловості та вищої електротехнічної освіти з кінця ХІХ ст. посідали вищі технічні заклади (ВНЗ), які були провідними науковими і освітніми центрами. В їх лабораторіях діяльністю вчених сформувалися основні напрями наукових досліджень, зокрема у галузі електротехніки. Специфіка роботи професорів і викладачів полягала в поєднанні наукової роботи з підготовкою кваліфікованих інженерних кадрів. Тематика досліджень мала як прикладні, так і теоретичні аспекти, що сприяло появі колективних форм співробітництва вчених і створило умови для зародження наукових шкіл. Отже, історично склалося певна школа, результати наукових досліджень якої давали про себе знати науковому світові, інтелектуальній громадськості [1, с. 55].

Оцінюючи системні процеси вищої електротехнічної освіти в Україні важливо зупинитися на найхарактерніших

тенденціях розвитку закордонної інженерної освіти в галузі електротехніки. В Європі система вищих електротехнічних навчальних закладів почала складатися з 1880 р. Перша установа, яка надавала спеціалізовану освіту в галузі електротехніки, була відкрита у Франції в 1880 р. Вона одержала назву «Вища телеграфна школа». Через кілька років у Бельгії організовано електротехнічний інститут при технічному факультеті університету. У 1886 р. було відкрито електротехнічний факультет при Ганноверському політехнічному інституті. Наприкінці 1880 р. електротехнічні факультети почали функціонувати при Цюріхському політехнічному інституті, Шарлотенбурзькому інституті в Берліні, Дармштадському політехнічному інституті. У політехнікумі Міттвейда, вищому технічному закладі Німеччини, в 1893 р. був створений особливий «Електротехнічний інститут». Варто підкреслити, що в перші десятиріччя свого існування дані навчальні заклади мали за мету удосконалення фахівців, які мали вищу освіту. Спеціалізованих електротехнічних кафедр ці установи не мали [2, с. 3].

У 1894 р. за пропозицією голови міжнародного суспільства електриків Ж. Берже на базі лабораторії була відкрита Вища електрична школа. У першій рік було прийнято дванадцять слухачів. Навчання складалось з теоретичних і практичних модулів. Практична частина включала обов'язкові лабораторні заняття, виконання проектів, відвідування підприємств. За перше десятиріччя кількість осіб, які навчалися у Вищій паризькій електричній школі складала – 572, з них п'ятнадцять – росіян [3, с. 27–28].

У Росії провідні викладачі ВНЗ при викладанні курсів фізики, важливе місце відводили електротехніці: Ф. Петрушевський, Д. Лачінов, Р. Ленц, І. Боргман, О. Хвольсон, А. Столетов, М. Авенаріус, Э. Арнольдї. Але лабораторної бази потрібного рівня на той час на території Російської імперії не існувало. Випускникам університетів, що вирішували спеціалізуватися в галузі електротехніки потрібно було обов'язково одержати практичну підготовку за кордоном [4, с. 12–13].